

Chaim Noy and Erik Cohen (Eds). Israeli Backpackers: From Tourism to Rite of Passage. New York: State University of New York Press. 2005. 167 pages.

דלית שמחאי*

אסופת מאמרים זו היא הפרסום הראשון שמציג מחקר מקיף על תופעת התרמילאים הישראליים. האסופה כוללת מאמרי פתיחה וסיכום מאת עורכי הספר וחמישה מאמרים נוספים שעוסקים בהיבטים שונים של התופעה. עוד באסופה, מאמר של ג'קי פלדמן על מסעות בני נוער ישראלים לפולין. מובן שבמסגרת מצומצמת זו לא אוכל לפתח דיון מעמיק בכל אחד מהמאמרים, ולפיכך אסתפק בסקירה קצרה וחלקית של המאמרים ובבחינת הערך המוסף שבאיגודם יחדיו.

מאמרים הפותח של חיים נוי ואריק כהן מציג סקירה מקיפה בנוגע לתרמילאות של ישראלים. סקירה זו כוללת את המסגרת התיאורטית של הדיון בתרמילאות, ובתוך כך מעגנת את הדיון בשתי מסגרות תיאורטיות מרכזיות: הסוציולוגיה של התיירות, שלאריק כהן תפקיד מרכזי בפיתוחה, ומערכת המושגים הקשורה בטקסי מעבר מבית מדרשם של ון-גנפ וויקטור טרנר. מסגרת תיאורטית זו – של טקסי מעבר – משמשת במידה רבה גם את כותבי המאמרים האחרים.

נאמנים לטענה מרכזית בסוציולוגיה של התיירות, מציגים נוי וכהן לאורך חלק ניכר ממאמרים את הקשר שבין החוויה התיירותית ובין ההקשר החברתי של חברת המקור של התייר. הם סוקרים את ההיסטוריה של התרמילאות הישראלית משנות השבעים של המאה העשרים ומציגים אותה כתגובה לשלושה תהליכים חברתיים שהתחוללו באותו עשור: התהליך הראשון הוא משבר האמון שחל בחברה הישראלית, משבר חברתי שהצמיח ביטויי מחאה כלפי הממסד המדינתי וכלפי התפיסות ההגמוניות. התרמילאות, כך הם טוענים, הייתה הדרך שבה בחרו בני מעמדות פריבילגיים לבטא את הניכור שחשו כלפי החברה הישראלית וכלפי האתוס הקולקטיביסטי שטופח בה. התהליך השני שעליו הם מצביעים הוא השגשוג הכלכלי, שאפשר לבנים ולבנות של המעמד הבינוני לצאת לנסיעה ממושכת למחוזות רחוקים. התהליך השלישי קשור בתהליכי גלובליזציה, בהשפעה הגוברת של תרבות המערב, ובהשפעתה של תרבות הנגד, אשר טיפחה את הכמיהה למזרח הרחוק ולהודו במיוחד.

ממאמר זה, וכן ממאמרים נוספים בספר, מתברר שתופעת התרמילאות משתנה עם השנים. מפעולה של מעטים, שיש בה ביטויי מחאה וכמיהה לאינדיבידואליזם, היא התגבשה כפרקטיקה שמתפתחים בה יותר ויותר אנשים ונשים שמעדיפים בילוי משותף במובלעות של ישראלים. הדיון אודות מובלעות אלה מלמד שגם אם במסגרתן בוחנים המטיילים את הסדר הישראלי הדומיננטי במבט ביקורתי, הרי בו זמנית הם גם מכוננים חוויה ישראלית שכוללת קהילתיות בעלת גבולות מבחינים, סולידריות, לכידות ואחריות משותפת. מאפיינים אלה של המובלעות עולים בקנה אחד עם האתוס הקולקטיביסטי, שירידת קרנו הייתה כאמור

* החוג הרב תחומי במכללה האקדמית תל חי.

הסבר לצמיחתה של תופעת התרמילאות. דריה מעוז עורכת במאמרה השוואה בין תרמילאים צעירים לבוגרים, וכך מדגימה את השינוי הזה בתה-התרבות של התרמילאים הישראלים ומחדדת את ההבנה בדבר הדינמיות והרבגוניות של תופעה זו.

מגוון האופנים שבהם מממשים התרמילאים הישראלים את מסעותיהם בעולם מוצגים בפירוט במאמר הפותח את האסופה, ויש בכך תרומה חשובה לפירוק החוויה התרמילאית ולהדגשת האפשרויות הרבות שנכללות בה. כותבי המאמרים האחרים בספר ממשיכים במידה רבה כיוון מחקרי זה ומתמקדים בהארת פניה השונות של התרמילאות על ידי התייחסות לקבוצות ייחודיות מבין התרמילאים או על ידי פרשנות שנשענת על מסגרות תיאורטיות שחורגות מהמסגרות התיאורטיות המרכזיות. במאמרים עולות שאלות תיאורטיות שקשורות בלאומיות ובטרנס-לאומיות (מאמרה של עינה שירה חביב), בתודעת המקום ובמקומיות ללא מרחב פיזי (ליסה ענתבי ושותפותיה), ביצירת נרטיבים וסיפורי מסע כנכס תרבותי (חיים נוי) ובהשוואה בין קבוצות תרמילאים שונות לשם דיון בבגרות, בביקורת חברתית, בנדודים, בביתיות ובמגדר (במאמריהן של דריה מעוז ודלית בלוך-צמח). סוגיות אלו וסוגיות נוספות שאותן לא הזכרתי וזכות לפיתוח ותורמות לפענוח החוויה התרמילאית, מתוך התבססות על אתנוגרפיות עשירות, ראיונות עומק וניתוחי טקסטים.

שילוב מאמרו של ג'קי פלדמן באסופה הוא בחירה מעניינת. את מקומם של צעירים וצעירות במסע תרמילאי במדינות "אקזוטיות" תופסים במאמר זה בני נוער שיוצאים מטעם בתי הספר למסעות לפולין. על פניו נדמה שההבדל בין המסעות הוא רב ומהותי, אך הקשר בין התופעות מתגלה מתוך המסגרת התיאורטית המשותפת למאמרים השונים (בעיקר זו שמתייחסת למסעות כאל טקס מעבר) ומתוך התיאורים משדות המחקר (בעיקר אלה שעוסקים ביצירתן של מובלעות ישראליות וזהויות קולקטיביות מובחנות בתוכן). ייתכן שראוי היה להתחקות אחר מסלול החיים של צעירים בישראל ולמקם את מאמרו של פלדמן בתחילת האסופה, שכן התובנות שהוא מעלה נותנות מעין הקשר והסבר לחלק מהנושאים שהועלו במאמרים על התרמילאים.

ההמשגה התיאורטית של התרמילאות כטקס מעבר חוזרת כאמור בכמה מאמרים באסופה, וראוי לתת עליה את הדעת. בספרו מציג טרנר את התהליך הטקסי ומתמקד בדיאלקטיקה שבין מבנה לאנטי מבנה. לטענתו, שום חברה אינה מסוגלת לפעול כהלכה ללא דיאלקטיקה זו, שכן פריעה מבוקרת של הסדר החברתי מאפשרת את יציבותו. הבנה של תופעת התרמילאות מעלה שאכן אין לה להגמוניה בישראל סיבה לדאגה מפני ערעור על כוחה במסגרת טקס מעבר זה. עוד לפני יציאתם לטיול מבטיחים רוב התרמילאים את חזרתם הבטוחה אל לבו של המיינסטרים ומעגנים בכך את משמעות הטיול כפסק זמן, כחוויה בעלת גבולות ברורים. גם אם הטיול מעצים במידה מסוימת עמדות ביקורתיות כלפי החיים הנורמטיביים בישראל, נראה שלחששותיהם של הורי המטיילים (שהוצגו במאמרה של חביב) אין בסיס, והם יכולים לשלוח את ילדיהם לטיול הגדול ללא דאגה. אחרי הכול, האתוס של תרבות התרמילאים הישראלים אינו מטפח ביקורת חברתית-פוליטית רבה.

תרמילאי שנות השבעים יצאו למסעותיהם מתוך עמדה לעומתית, עמדה שמבנה את תרבות התרמילאים כמובחנת וכמתנגדת לזרם המרכזי בחברה הישראלית. עמדה לעומתית זו באה לביטוי רק באופן מינורי בחוויית התרמילאות העכשווית. התרמילאים יוצרים לעצמם מרחבים אוטונומיים שבהם הם מייצרים תרבות משל עצמם, אלא שהם ניוונים במידה כה

רבה מהשד השופע של תרבות האם, עד שתרבותם אינה מבטאת מחאה, ניכור או חדשנות. כך, "הישראליות של שם" שמפתחים התרמילאים דומה במידה מבהילה לישראליות של כאן: היא כוללת גסות רוח, אתנוצנטריות, הסתגרות והתבדלות (כתת-תרבות בתוך תרבות התרמילאים) ויחס של אדנות קולוניאליסטית (ביחס למארחים ולתרבותם). למי מקוראי המאמרים שמקווה למצוא בתרמילאות רמזים להתפתחותה של יחידה דורית שתיצור שינוי חברתי נכונה אכזבה. מקריאת המאמרים ניתן בהחלט להסיק שגם ללא נוכחותם של זקני השבט בחלק הלימינלי של טקס המעבר נשמרת הזהות הישראלית ההגמונית בחווייה התרמילאית, ואף מתחזקת באמצעותה. הפוטנציאל הטורנספורמטיבי שמצוי בחוויית המסע אינו ממומש. לליצני החצר, הביטניקים, ההיפים, הקבצנים ושאר דמויות שמאכלסות את ספרו של טרנר מיוחסים "ערכים מוסריים של הקומיוניטס כנגד כוח כפייתם של שליטים פוליטיים נישאים... מייצגים של ערכים אנושיים אוניברסליים או בתור ביטוי שלהם" (טרנר, 2004 [1969], עמ' 100). חוויית הקומיוניטס של התרמילאים הישראלים אינה כוללת, ככל הנראה, ערכים אלה. נראה שבמובלעות הישראליות שמקיימים הישראלים במזרח הרחוק ובדרום אמריקה יש ביטוי רב יותר לכניעות, לאחווה ולאחידות, שגם עליהם מצביע טרנר בדיון על הלימינליות.

כפי שניתן לראות, הסוציולוגיה של התיירות בכלל וזו שעוסקת בתרמילאות בפרט נשענות במידה רבה על מערכת המושגים והתובנות של ויקטור טרנר בדבר התהליך הטקסי. כיוון שכך, ובהתחשב בכך שטרנר גיבש את התיאוריה הנידונה בשנות השישים של המאה הקודמת ביחס לתרבויות שאינן מערביות, ראוי להמשיך ולפתח את דרכו ולא רק לאמצה כפי שהיא. עם האתגר של פיתוח תיאורטי זה יכולים להתמודד חוקרי התרמילאים, ובכך לתרום הן לדיון על תופעה ספציפית זו והן להגות הסוציולוגית והאנתרופולוגית על חברות מערביות בנות זמננו. מהמאמרים באסופה עולה הרלוונטיות של מערכת המושגים שהציע טרנר, אולם הבדלי זמן ומרחב שנפערו בין כתיבתו לכתיבה הנוכחית נשארים כסוגיה לא פתורה.

שאלה נוספת שאינה זוכה לטיפול של ממש באסופה היא בנוגע למה שמחוץ לאותן מובלעות ישראליות בנכר. במסעותיהם של בני הנוער לפולין לא ניתנת אפשרות רבה לבחון את פולין שמחוץ לבועה הישראלית. בטיולי התרמילא אפשרות זו זמינה, ורבים מהתרמילאים משתוקקים לממשה, על אף החששות, הקשיים והאתגר הכרוכים בכך. אחת הבעיות של אסופת המאמרים היא שהדגש הרב שניתן בהם למובלעות אינו מאפשר הבנה מספקת של אותם חלקים בטיול שבהם מתמודדים כל תרמילאי ותרמילאית עם שפע הגירויים, המחשבות, התחושות והרעיונות שעולים בהם במסגרת הטיול, כשאינן מסביבם מסגרת מגוננת של הבועה הישראלית. במאמר המסכם את האסופה מבהירים נוי וכהן כי התרמילאים אינם מורדים, ושאת החידוש שהם מחדשים ביחס להגמוניה צריך לבחון באופן מעמיק יותר. נראה כי את התשובה לסוגיה זו ראוי לחפש במקומות אחרים מאלה שנבחנו ברוב המאמרים בספר זה, כלומר מחוץ למובלעות. נראה שהיציאא אל מחוץ למקומות המפגש של הישראלים עשויה להיות אתגר מעניין, פורה, מרחיב את הלב ואת הדעת, לא רק לתרמילאים אלא גם לחוקרים אותם.

ספר זה הוא כאמור סנונית כמעט ראשונה בחקר התרמילאות. טוב שהטפטוף הדק שהחל עם מחקרו של יעקבסון בשנות השמונים של המאה העשרים הופך עם השנים לכמעט מבול

של מחקרים שמאפשרים הרחבה תיאורטית ואמפירית. העובדה שניתנה במה כה מכובדת לדיון שנשען על מחקרים איכותניים בלבד ראוייה אף היא לציון. עם זאת, חשוב לקדם גם את המחקר הכמותי בנוגע לתרמילאים; הנתונים הכמותיים שעליהם מבוסס כיום המחקר על התרמילאים הישראלים לקוחים בעיקר מעבודתו של עודד מבורך מ-1997, ולנוכח המהירות שבה מתפתחת ומשתנה תרבות זו, אין ספק שמחקר עדכני הוא חשוב ביותר ובעל ערך רב. יתר על כן, מאחר שמובלעות על בסיס לאומי הן חלק מתרבות התרמילאים הכללית, חשוב ליצור מחקרים השואתיים שיבהירו את ייחודם של הישראלים בהקשר זה. ראוי שהמחקר על תופעת התרמילאות ימשיך ויתפתח, ואין ספק שאסופה זו תתרום רבות למי מבין החוקרות והחוקרים שיהיו מעורבים בכך.

מקורות

טרנר, ויקטור (2004 [1969]). התהליך הטקסי. תל אביב: רסלינג.